

Uchanganuzi Linganishi wa Suala la Maadili kwa Vijana wa Kiume katika Tenzi Mbili: *Siraji* na *Adili*

*Gwako Bosibori Jackline na Rayya Timammy
Chuo Kikuu cha Nairobi*

Ikisiri

Makala hii imeshughulikia maadili kwa vijana wa kiume yanayojitokeza katika tenzi za *Siraji* na *Adili*. Katika uchunguzi huu tumeongozwa na nadharia ya maadili ambayo inalenga kazi za fasihi kutatua matatizo ya jamii kwa njia ipasavyo na kujenga jamii bora yenye maelewano. Malengo ya uchunguzi wetu ni kulinganisha jinsi ambavyo watunzi Kijumwa na Robert wamelishughulikia suala la maadili kwa vijana wa kiume katika tenzi *Siraji* na *Adili* na hatimaye kubaini sababu za kuwiana kwao. Baada ya kusoma na kuzichambua tenzi- *Siraji* na *Adili* tumebaini ya kwamba watunzi Kijumwa na Robert wamewiana kwa jinsi wamelishughulikia suala la maadili kwa vijana wa kiume. Tumeweza kuonyesha kwamba tenzi hizi zina uhusiano wa karibu sana kwa sababu watunzi Kijumwa na Robert wameyafungamanisha maadili hayo na mafunzo ya dini ya Kiislamu ndiposa tukachanganua data yetu kwa njia ya maelezo na ufafanuzi huku tukitoka thibitisho kutoka kwa tenzi- *Siraji* na *Adili* pamoja na Kurani Takatifu. Ni matumaini yetu kwamba makala haya yatachangia pakubwa katika taaluma ya kiusomi kwa kuendeleza fasihi andishi.

Maneno Muhimu: *Maadili, Tenzi, Mafunzo*

Utangulizi

Imebainika ya kuwa kazi nyingi za kifasihi zimeegemezwa kwenye misingi ya kimaadili ambapo zinafichua na kuchimbua maovu yaliyopo katika jamii kwa lengo la kujenga jamii bora. Katika uchanganuzi wetu tumejikita katika maadili kwa vijana wa kiume katika utenzi wa *Siraji* na *Adili* ili kubaini ni kwa jinsi gani ambavyo watunzi Kijumwa na Robert wamefanikiwa kuonya, kuelimisha na kutahadharisha jamii dhidi ya maovu.

Kwa vile maadili ni kigezo muhimu katika kufaulu maishani, ni sharti kila mzazi awajibike katika kutilia mkazo maadili kwa mwanaye kuanzia utotoni hadi pale anapokuwa mtu mzima. Vijana wanachukua sehemu muhimu sana katika jamii kwani ndio msingi na tegemeo la taifa katika siku zijazo. Hivyo, makala yetu yanauia kuchunguza na kubainisha jinsi maadili kwa vijana wa kiume yanajitokeza katika tenzi mbili-*Siraji* na *Adili*. Masuala ambayo yameshughulikiwa na watunzi hawa wawili yana majukumu muhimu ya kuwatahadharisha na kuwaelekeza vijana katika harakati

zao za maisha. Tumechanganua mchango wao katika kuwaelekeza na kuwatahadharisha vijana wa kiume na wajibu wa maadili hayo. Uchanganuzi huu umelenga kulinganisha jinsi watunzi Mohammad Kijumwa na Shaaban Robert wameshughulikia maadili kwa vijana wa kiume na hatimaye kubaini sababu za kuwiana kwao.

Maelezo kuhusu Tenzi Hizi

Katika sehemu hii tumeweza kutoa maelezo kwa ufupi kuhusu utenzi wa *Siraji* na ule wa *Adili*. Kwanza kabisa tumeanza na utenzi wa *Siraji* kisha baadaye utenzi wa *Adili*.

Utenzi wa Siraji

Kwa mujibu wa Abou Egl (1983) Utenzi wa *Siraji* ulitungwa mwaka wa 1927 na mtunzi Mohammad Kijumwa. Utenzi huu una beti 209 na unahusu wasia wa Kijumwa kwa mwanawe ambao umefungamanisha mafunzo ya dini na mawaidha. Alimtungia mwanawe wa kiume Helewa ili kuyatumia katika maisha na kuyaeneza kwa wanajamii wengine. Kijumwa amempa kijana wake Helewa mawaidha ya jinsi ya kuishi katika jamii ili kujenga uhusiano mwema na Mungu na pia wanajamii kwani bila Mungu hakuna aliwezalo mwanadamu katika maisha yake. Amemshauri kufuata mawaidha hayo na kuyatumia katika harakati zake za kila siku kuanzia akiwa kijana, atakapooa na pia atakapokuwa mzazi. Aidha, amemshauri jinsi ya kujenga uhusiano mwema kati yake na watu wa ukoo au jamaa zake, majirani, marafiki, maskini na matajiri na watu walemavu.

Utenzi wa Adili

Utenzi wa *Adili* ulitungwa na mtunzi maarufu Shaaban Robert na kuhifadhiwa kwenye diwani ya *Pambo la Lugha* (1966). Utenzi huu una beti 100. Katika utenzi huu anamwusia kijana wake wa kiume Adili. Mwandishi Shaaban Robert amemwelekeza kijana wake kuwa na maadili ya kumwongoza katika maisha yake. Amemshauri kumcha Mungu, kuwa na adabu na utiifu, kuwa na heshima kwa wazazi, kuepuka uvivu, fitina, umuhimu wa elimu, kujitunza, kuchunga wakati, uvumilivu na mapenzi ya dhati katika ndoa na mengineyo mengi.

Msingi wa Nadharia ya Maadili

Nadharia ya maadili ni nadharia kongwe ambayo iliasisiwa Ugiriki na Roma. Mwasisi wa nadharia hii ni Plato aliyekuwa mwanafalsafa wa Kiyunani na mwanafunzi wa Socrates. Plato aliishi kati ya mwaka 427 na 345 kabla ya kuzaliwa kwa Kristo. Plato alisisitiza kwamba lengo kuu la fasihi ni kuadilisha na isipofanya hivyo basi inafaa ipigwe marufuku. Hayo ni kwa mujibu wa Wamitila (2003). Kuna wataalamu wengine ambao baadaye walichangia mawazo kwa nadharia hii. Wataalamu hawa ni Aristotle, Horace, Hough, Tolstoy na wengine. Nadharia hii inapendekeza namna ya kutatua matatizo ya kijamii ili kujenga jamii bora yenye maelewano inapendekeza umuhimu wa kazi za kifasihi ubinadamu na hasa masuala ya kimaadili.

Kulingana na Wamitila (2003:266-267) nadharia hii hutumiwa kuelezea usomaji na tathmini ya kazi ya kifasihi kwa kuangalia uhusiano wake na ubinadamu na hasa masuala ya kimaadili. Wamitila anaendelea kusema kuwa katika andiko lake *The Republic*, Plato (1960) alifafanua ya kuwa ushairi hauna budi kuchunguzwa kabla ya kupitishwa ili kuzuia athari za ushairi kwa jamii hasa vijana. Plato na wafuasi wake waliamini kuwa ushairi hauna budi kumtumikia mtu kiroho, kumnawirisha pamoja na kumpa uadilifu wa kijamii. Hivyo basi ushairi utamwelekeza anayehusika jinsi ya kuwa mwanajamii bora. Kutokana na mawazo ya Wamitila (2003), tumeweza kuelewa ya kwamba umuhimu wa fasihi hautokani tu na jinsi ya kusema bali kile kisemwacho. Wahakiki wanaoutumia mkabala huu huangalia fasihi kama kitu kinachohakiki maisha ya mwanadamu na wanatakiwa waone namna ambavyo kazi ya mwandishi inaweza kuwa na funzo au onyo kwa msomaji wake.

Kutokana na maelezo ya Plato akirejelewa na Wamitila hapo juu, tumepata kuelewa ya kwamba fasihi hutokana na uigaji wa mazingira ya mtu na pia lengo kuu la fasihi ni kuadilisha. Wafuasi na Kimani (2007:28) wanasema kuwa Aristotle aliyekuwa mwanafunzi wa Plato alikubaliana na fikira za mwalimu wake kuwa sanaa ni mwingo wa maisha ya binadamu. Aristotle anasisitiza kuwa fasihi huiga kiubunifu kwa kuzingatia mambo yanayoathiri maisha ya binadamu. Uigaji huu waweza ukawa wa shari au heri. Hivyo basi jamii yaweza kuangalia na kuchuja yafaayo kuigwa na kupuuzwa yasiyofaa. Katika msingi huu fasihi inakuwa kama kielekezo cha jamii.

Kimani na Chimerah (1999) wanasema kuwa, nadharia ya maadili inajikita katika imani isemayo kuwa wanadamu na viumbe wote hai kwa jumla, wana kitu kiitwacho tabia na hawazaliwi nacho bali hujifunza. Wataalamu hao wanaendelea kusema ya kuwa tabia ni za aina mbili: tabia mbaya na nzuri. Mtu ana uwezo wa kuwa na tabia nzuri iwapo atapata fundi akiwa mtoto mdogo ili afundishwe kutenganisha tabia nzuri na mbaya. Tunakubaliana na maoni ya wataalamu hawa kwani tunajua kwamba samaki hukunjwa angali mbichi. Hivyo vijana huelekezwa wakiwa wadogo ili kutahadharishwa na kuonywa mapema kutokana na maovu na kuelekezwa kuhusu jinsi ya kuishi. Ndiposa tunawaona watunzi Kijumwa na Robert wanawaelekeza vijana wao wa kiume mapema katika tenzi za *Siraji na Adili*.

Kuna madhumuni mawili muhimu ya nadharia ya maadili. Nayo ni ya kiutendaji na ya kinadharia. Nadharia ya maadili ya kiutendaji inahusu utaratibu unaofuatwa ili kutambua jambo lipi lililo sawa na lipi lisilo sawa. Nadharia ya maadili ya kinadharia inahusu kiini kilichomo katika utendaji ulio sawa na usio sawa, na ubaya au uzuri wa jambo. Kwa hivyo nadharia hii inalenga kuchanganua kilichomo ndani ya vitendo ambacho huvifanya vitendo hivyo kuwa sawa au kutokuwa sawa. Hata hivyo mikabala hiyo miwili inahusiana sana.

Msanii maarufu Tolstoy (1960) naye alichangia katika nadharia ya maadili. Aliandika vitabu maarufu *War and Peace* na *Anna Karenina*, hadithi fupi na vitabu vingine. Anasema kuwa ujumi na uzuri wote wa sanaa hutegemea maadili ambayo hupitishwa kwa wanajamii. Vilevile alipendekeza sanaa iwe ni ya kidini ili kuelekeza watu mienendo ya kufuata na pia alimuunga Plato kuikashifu sanaa ambayo haikujenga

maadili. Mtaalamu Tolstoy pia alichangia kwamba jukumu jingine la sanaa ni kuleta udugu miongoni mwa watu wote bila kubagua watu kulingana na matabaka. Hivyo basi kwake Tolstoy, dini ni muhimu sana kwa vile huleta umoja kati ya watu na watu wote ni sawa. Plato na Tolstoy waliona kwamba kupitia kazi za sanaa wanajamii wanafaa kupata mwono wa maisha ya kimadili. Suala la maadili ni muhimu sana katika kila jamii kwani maadili huiepusha jamii na matatizo mengi na kuwawezesha wanajamii kuishi kwa utagamano.

Mtaalamu Horace aliyezaliwa mwaka wa 65 kabla ya Kristo aliendeleza zaidi nadharia hii ya maadili. Horace aliyachukua mawazo ya Aristotile na kuyageuza kuwa sheria zilizopaswa kufuatwa na watunzi chipukizi. Tunaona kwamba dhima ya watunzi kama walivyopendekeza wafuasi wa nadharia ya maadili ni kuelimisha wanajamii. Hivyo basi watunzi wanafaa kutunga kazi ambazo zinanuia kuwaelekeza wanaohusika kuwa wanajamii bora. Tumeichagua nadharia ya maadili ili itusaidie kuonyesha jinsi watunzi Kijumwa na Robert walitimiza wajibu wao wa kuelimisha na kurekebisha maovu katika jamii kupitia tungo zao za kiwasia.

Mihimili ya nadharia hii ambayo imetuongoza katika uchanganuzi wetu ni: Kwanza, fasihi ina wajibu mkubwa wa kuadilisha jamii. Mhimili huu umetusaidia katika kukusanya data kuhusiana na jinsi watunzi Kijumwa na Robert wameyashughulikia maadili ya vijana katika tenzi zao za *Siraji* na *Adili* kwa lengo la kuwatahadharisha na kuwaelekeza maishani. Aidha mhimili huu umetusaidia kukusanya data ya jinsi vijana Helewa na Adili wanavyofaa kuishi kwa uelewano kwa kufuata maadili hayo waliopewa na wazazi wao. Pili, ni binadamu aliye na uwezo wa kuamua mkondo wa mwelekeo wa vitushi katika jamii mahususi. Kigezo hiki kimetufaa pale ambapo tumetathmini manufaa ya ujumbe wa watunzi Kijumwa na Robert kuwaelekeza vijana wao wa kiume katika jamii zao mahususi ili kujenga jamii bora na sababu za tofauti zao katika mikondo yao ya uelekezi.

Tatu, binadamu ana jukumu la kufanya ulimwengu kuwa mahali pa kufurahia kwa kutenda matendo mema. Mhimili huu umetusaidia kubaini umuhimu wa matendo ya kimaadili ambapo tumepata ya kwamba kutokana na matendo ya kimaadili uhusiano bora hujengeka katika jamii na watu huishi kwa amani. Hivyo basi kila mwanajamii ana wajibu wa kutimiza katika kujenga jamii bora. Kwa kutilia maanani mawazo hayo tumetumia nadharia hii ya maadili kuchanganua maadili yanayopatikana katika utenzi wa *Adili* wa Robert na ule wa *Siraji* wa Kijumwa. Vipengele vya nadharia ya kimaadili vimetusaidia kubainisha mchango wa watunzi Kijumwa na Robert tukizingatia maadili miongoni mwa vijana wa kiume ili kuwatahadharisha na kuwaelekeza vijana hao.

Uchanganuzi

Utenzi wa *Siraji* na utenzi wa *Adili* zina uhusiano wa karibu sana kwani watunzi wa tenzi hizi Kijumwa na Robert wote ni wazazi wa kiume wanaothamini mafunzo ya kimaadili ya dini ya Kiislamu ndiposa wametoa wasia kwa vijana wao wa kiume Helewa na Adili. Wametoa maonyo, maelekezo, ushauri na mielekeo kwa wana wao wa kiume kupitia tungo zao ili kuwawezesha kuwa na maadili mema maishani mwao.

Hivyo basi, tumeshughulikia jinsi watunzi Kijumwa na Robert wamefanana katika shughuli yao ya kuadilisha wana wao na jamii nzima kwa jumla. Maadili yanayowiana katika tenzi *Siraji* na *Adili* ni pamoja na:

Dini na Imani kwa Mungu

Watunzi Kijumwa na Robert wamewiana katika jinsi walivyotoa wasia kwa wana wao kuhusu imani kwa Mungu. Watunzi wote wawili wamewashawishi wana wao kumcha Mungu kila wakati na kumuelekea Mungu katika kila jambo. Watunzi Kijumwa na Robert ni wafuasi wa dini ya Kiislamu hivyo wanafanana katika jinsi walivyoyotoa mawaidha yao ambapo wamejikita kwenye mafunzo na misingi ya dini. Hivyo basi, ni dhahiri kwamba maoni ya wafuasi wa nadharia ya maadili tunayoitumia katika kuchambua kazi zetu hasa Tolstoy ya kwamba maadili yawe ya kidini yamethibitika kwenye kazi za Kijumwa na Robert. Katika utenzi wa *Siraji* Kijumwa amenukuu aya nyingi za *Quran* ili kuisitiza ushauri wake kwa mwanaye.

Naye Robert katika utenzi wake wa *Adili* ameyazingatia mambo mengi yaliyosisitizwa na dini ya kiislamu na utamaduni wake na ameonyesha msimamo wake kwamba Mungu ndiye tegemeo katika kila jambo. Ni kutokana na imani yake ya kidini ndio alipata msukumo wake wa kutoa ushauri kuhusu umuhimu wa maadili. Robert amemshauri kijana wake Adili kwamba mwanzo wa mambo yote amche Mungu muumbaji ili aweze kupata thawabu. Aidha amemsisitizia kumwomba Mungu msamaha wa dhambi zake ili aweze kusamehewa kwa sababu ni kiumbe dhalili ambaye hukosea mara kwa mara.

Mohammad Kijumwa naye sawia na Robert, anapohitimisha utenzi wake wa *Siraji* anawashauri vijana kushika wasia wake na kutenda yanayostahili na Mungu atawabariki. Katika ubeti wa 206 pia anamwambia Helewa na wenzake wang'are kama taa kwa kufuata mwongozo aliowapa ndivyo Mungu atawalipa. Hivyo ni wazi kwamba mtunzi Kijumwa anaamini kwamba Mungu huwalipa kwa kuwabariki watendao mema. Watunzi Mohammad Kijumwa na Shaaban Robert wamewiana kwa kumcha Mungu. Mawaidha ya kwanza kabisa wamewapa ni kumwogopa Mungu hivyo kuonyesha heshima waliyonayo kwa Mungu. Ushahidi huu upo katika ubeti wa tano kwenye utenzi wa *Siraji*.

“Kwanda baba mcha Mungu,
Utaokoka mwanangu,
Huku huko kwa utungu,
Kukosa cha kutumia.” ub.5

Aidha katika utenzi wa *Adili*, Robert sawia na Kijumwa anamshauri Adili kumtegemea Mungu muumbaji wa vyote. Anasema haya.

“Kwanza mche Mungu,
Mtengeza ulimwengu,
Juu akaweka mbingu,
Nyota zituangazie.” ub. 10.

Elimu

Elimu ni mfumo wa mafunzo yanayopatikana shuleni, vyuoni au kutolewa na wanajamii. Kupitia mhimili wa nadharia iliyotuongoza katika utafiti wetu kuwa ‘binadamu ana jukumu la kufanya ulimwengu kuwa mahali pa kufurahia,’ tumebaini ya kwamba bila masomo bila shaka mwanadamu hawezi kufurahi maishani kwani elimu ni kipengele muhimu kinachomwezesha mwanadamu kutambua mema na maovu. Watunzi Kijumwa na Robert wote wameshughulikia suala hili la elimu kuwa la muhimu sana katika maisha ya mwanadamu. Robert anamshauri mwanaye Adili kwamba elimu ni muhimu sana kwani hutoa mwangaza kwa kila kijana na maisha bila elimu hayamfai mwanadamu na ni magumu. Hivyo anamshawishi Adili kuwa na elimu ambayo itamsaidia maishani.

Katika utenzi wa *Adili* tunayapata haya:

“Tano lililo adhimu,
Ni kujifunza elimu,
Ina mwanga maalumu,
Elimu kwa ‘elewaye” ub. 48.

Katika utenzi wa *Siraji* elimu ya chuoni/madrassa imesisitizwa sana kwa sababu tunaona mtunzi amenukuu sura nyingi sana za Kurani kila mara anaposisitiza mawaidha yake kwa Helewa. Hili ni thibitisho kwamba ni muhimu kila kijana kupata elimu chuoni ili aweze kusoma *Qu’rani* takatifu na kuyaelewa na kuyafuata maadili ipasavyo, kwani maadili hayo ya Kijumwa yamefungamanishwa na mafunzo ya dini. Aidha mtunzi Kijumwa anamwusia Helewa kwamba asiwaache wanawe wa chuoni wakiomba majumbani ili wasije wakazoea tabia hiyo hasi. Huu ujumbe unatuonyesha kwamba Helewa akiwa mzazi ana wajibu wa kuwapeleka wanawe chuoni ili kupata elimu ya kuwaongoza maishani na kuwafunza tabia ambazo zinastahili na ni muafaka. Aidha kwa kupata elimu ya nyumbani na chuoni, Kijumwa anakemea tabia za wana kuombaomba; ni muhimu wahimizwe kufanya bidii ili waweze kupata mahitaji yao bila kutegemea usaidizi kwa watu wengine. Anasema haya:

“Wenu wana wa chuo,
Kabisa siwalicheni,
Wakiomba majumbani’
Kuomba watazoea.” ub. 47

Ndoa na Mapenzi

Ndoa ni unyumba au makubaliano rasmi ya mume na mke kuishi pamoja ili kuanza familia yao ilhali mapenzi ni mahaba yaani hali ya kuwa na hisia za upendo moyoni na kumthamini mtu zaidi ya wengine. Mapenzi ndio kigezo kinachowaleta pamoja wawili wasio na uhusiano kuishi pamoja kama mume na mke. Watunzi Kijumwa na Robert wana maoni sawia kuhusu ndoa. Kwao wawili ndoa ni muhimu na baada ya kuoa vijana wa kiume wanastahili kuwapenda wake zao na watoto na pia kuwatimizia mahitaji yao ya kimsingi. Katika utenzi wa *Siraji* Kijumwa anasema haya:

“Mke wako mpumbaze,
Kwa uwezalo mweneze,
Na wewe simteleze,
Nde ukalimatia” ub. 177.

Katika utenzi wa *Adili* sawia na Kijumwa, Robert naye katika ubeti wa 59 hakuchelewa kumshauri mwanawe wa kiume kumpa mke mapenzi ya dhati. Anamshauri kumheshimu mke wake kama anavyomheshimu mzazi aliye mzaa yeye wala asimteteshe ila mke aanze mzozo, kwa sababu mke pia atamzalia watoto hivyo ni sharti awajibike kumpenda na kumheshimu. Mawaidha haya ni kweli kwamba yamefungamanishwa na dini kwani katika *Kurani Takatifu* kwenye sura ya 31:14 inasema ya kwamba asiyemheshimu na kumtii mama mzazi kwa kazi ngumu aliyoifanya ya kubeba mimba yake na kumlea basi hawezi kuingia peponi. Anasema haya katika ubeti huu:

“Sita ukioa mke,
Kwa mapenzi mshike,
Simfanyie makeke,
Ila akuanze yeye.” ub.59.

Bidii Kazini

Bidii ni hali ya kuwa na jitihada unapofanya jambo. Kwa watunzi Kijumwa na Robert, bidii kazini ni jambo muhimu sana. Watunzi Kijumwa na Robert wote wamelishughulikia suala la bidii na wameweza kuukemea uzembe vikali sana. Katika utenzi wa *Siraji* Kijumwa anamshauri Helewa kufanya kazi safi na kwa bidii ili aweze kujitengenezea jina lake kuwa maarufu. Aidha mtunzi Kijumwa alimwonya mwanaye dhidi ya kufanya kazi kwa kuitisha ujira mwingi. Kwa maoni yake hilo si haki kwani Mungu ndiye atoaye riziki kwa waja wake. Tazama ubeti wa 88 anasema haya:

“Na kazi fanya nadhifu,
Utakuwa maarufu,
Na ujira wa raufu,
Na ukali kutotia.” Ub. 88.

Robert sawia na Kijumwa katika ubeti 89, anamhimiza mwanawe kufanya kazi kwa bidii na amemshauri kuhusu umuhimu wa matumizi bora ya wakati. Aidha anamwonya Adili kutokuwa na uzembe kazini kwani uzembe ni adui wa maendeleo na husababisha umaskini. Anamwambia ya kwamba kazi yake aifanye kwa bidii na awe makini nayo ili kuimarisha jina lake. Tunakubaliana na maoni ya Robert kwa sababu mara nyingi sana tumeshuhudia kwamba watu wazembe hawafanikiwi maishani kwani huishia kufa masikini au kutafuta vya bwerere kwa kujiunga na makundi maovu kama yale ya ujambazi na kisha baadaye kuuawa au kujipata kwenye mikono ya sheria. Hiyo tabia hasi ndio mtunzi Robert anaikemea kwa mwanawe. Katika utenzi wa *Adili* haya yanajitokeza kuhusu uvivu:

“Raha ya uvivu mbaya,
Umaskini huzaa,
Acha kuikaribia,
Usisikie witowe.” ub. 89.

Uwajibikaji

Uwajibikaji ni mojawapo ya maadili muhimu ambayo watunzi Kijumwa na Robert wameshughulikia katika tenzi zao *Siraji* na *Adili*. Katika utafiti wetu tumelichukulia neno wajibu kwa maana ya jukumu ambalo ni sharti mtu kulitimiza au kulifanya. Ili mtu kuwajibika hana budi kuyachukulia majukumu yake kwa makini na awe kielelezo cha uadilifu katika jamii. Ushauri wa mtunzi kuhusu uwajibikaji umeongozwa na mhimili wa nadharia ulioshikilia kuwa, ‘mwanadamu ana wajibu wa kutekeleza ili kuufanya ulimwengu kuwa mahali pa kufurahia.’

Watunzi Kijumwa na Robert wanawiana sana wanavyoshughulikia suala hili la uwajibikaji. Wote wanawashauri wana wao kuwajibika katika kuzingatia wasia wanaowapa kwani bila kufanya hivyo watakuja kujuta siku zijazo. Tenzi za *Siraji* na *Adili* ni wasia kutoka kwa wazazi wa kiume kwa wana wao wa kiume Helewa na Adili. Hivyo ni dhahiri kwamba wazazi hao wenyewe ni vielelezo bora kwa wanajamii kwani wamewajibika katika kuwaelekeza wana wao kupitia tenzi hizi. Ni wajibu wa vijana wao kuyafuata mawaidha waliopewa ili kuwaongoza maishani mwao bila hivyo watajuta.

Katika ubeti 205, Kijumwa anamshauri Helewa kwamba ili kupata baraka kutoka kwa Mungu ni sharti awajibike kufuata mawaidha aliopewa ili yawe kama dira ya kumwongoza kwenye safari yake maishani. Tayari tumedokeza kwamba utenzi wa *Siraji* umepewa jina siraji kwa maana ya taa ili kumwongoza Helewa na wanajamii wengine kuishi kwa maadili yanayohitajika katika jamii. Hivyo lengo la Kijumwa ni kuwaona wanajamii wakiishi kwa njia ya kiadilifu ndiposa akautunga utenzi huu ili ujumbe wake upitishwe kutoka kizazi kimoja hadi kingine.

Vilevile, Kijumwa na Robert wote wametoa ushauri sawa kuhusu wajibu wa wana wao wa kiume kwa wake zao. Wamewashauri kuwapenda wake zao pamoja na watoto na kuwajibika kwa kuwatimizia mahitaji yao ya kimsingi. Aidha wamewakumbusha kwamba wana wajibu wa kuwaheshimu na kuwatii wazazi ili kupata baraka. Katika utenzi wa *Siraji* Kijumwa anasema haya kuhusu wajibu wa Helewa kwa mke wake:

“Mke wako mpumbaze,
Kwa uwezalo mweneze,
Na wewe simteleze
Nde ukalimatia.” Ub. 171.

Katika utenzi wa *Adili* ubeti wa 59 Robert sawia na Kijumwa anamshauri mwanaye kwamba atakapopata jiko ampende mke wake na asimkosee ila tu pale mke amuanze yeye. Amesema haya kuhusu wajibu wa Adili kwa mke wake:

“Sita ukioa mke,
Kwa mapenzi mshike,
Simfanyie makeke,
Ila akuanze yeye.”ub. 59

Beti nyingine zinazoshughulikia zaidi kuhusu wajibu wa Adili kwa mke na watoto ni ubeti wa 62, 63 na 64, ambapo anamshauri Adili kumheshimu mke ambaye ni mama ya watoto wake kwani kulingana na mafunzo ya dini ni sharti mama aheshimiwe kwa kazi ngumu anayoifanya ya kulea watoto. Aidha Adili ameambiwa kuwajibika kuwapenda watoto kadri ya uwezo wake na kuwapa mawaidha yatakayowasaidia katika maisha ya baadaye.

Umakinifu

Kwa maoni yetu kuwa makini ni hali ya kufanya jambo kwa utulivu na kuwa mwangalifu katika kila jambo mtu atendalo au anenapo. Tunafahamu vyema ya kwamba kila jambo anenalo mtu au alitendalo lina matokeo yake ambayo yataweza kuwa mazuri au mabaya kutegemea na kitendo chenyewe. Mawaidha haya yamefasiriwa na mhimili wa nadharia iliyotuongoza katika utafiti wetu kuwa, ‘binadamu ni kiumbe aliye na wajibu wa kutekeleza ili kuufanya ulimwengu kuwa mahali pa kufurahia.’ Hivyo basi mwanadamu akiwa mwangalifu katika matendo yake atajitenga na maovu ya kuwaudhi wenzake ili kujenga uhusiano mwema na kujiepusha na mizozo ya kila aina.. Katika tenzi za *Siraji* na *Adili* watunzi wamewaonya wana wao kuwa waangalifu kwa kila jambo wanenalo au watendalo.

Mwanzo, Kijumwa anamshauri Helewa kuwa makini na kuchagua maneno kabla ya kuyatamka kwa sababu ulimi mbaya waweza kusababisha mzozo; pia anamshauri awe na makini kabla ya kufanya uamuzi wa jambo lolote. Haya yanathibitika katika *Kurani Takatifu* sura ya 2:216. Isitoshe, Kijumwa anamshauri Helewa asiwe mwepesi kujibu jambo analoambiwa kabla ya kulifikiria. Ni muhimu ajipe muda ndiposa aweze kujibu kwa umakinifu bila kubahatisha kwani huenda akajibu visivyo na kupoteza umuhimu wa jambo analoambiwa kisha kujuta baadaye.

“Mtu kikwambia neno,
Sijibu upesi mno,
Ingawa dakika tano,
Kheri kwanda kusikia.” Ub.112.

Mtunzi Robert naye sawia na Kijumwa hakuchelewa kumwonya kijana wake Adili kujiepusha na matamshi yenye athari mbaya ambayo yangeweza kusababisha chuki katika jamii. Alimshauri ajifunze kusema bila kuwaudhi watu na ajihadhari na kutumia lugha mbaya ambayo ingeweza kuleta hasara. Tazama beti hizi:

“Nne fanya taaluma,
Kujifunza kusema,
Neno linalochoma,
Bila udhuru usitoe.” ub 40.

Heshima na Adabu

Katika utafiti wetu neno heshima tumelichukulia kuwa ishara ya kuthamini. Ni hali ya kufanya adabu kwa Mungu au binadamu wengine. Watunzi Kijumwa na Robert wote wanawasisitizia wana wao kuwa na heshima kwanza kwa Mungu, wazazi, watu wazima, wakuu kazini, masikini na wenzao wa rika na hata wadogo kiumri. Ushauri huu ni muhimu sana kwani kwa kuzingatiwa heshima na adabu kutadumisha amani na kujiepusha na ugomvi pamoja na migogoro mengineyo katika jamii. Maoni hayo yanaongozwa na mhimili wa nadharia ilioshikilia kuwa, ‘mwanadamu ana wajibu wa kutekeleza ili kuufanya ulimwengu kuwa mahali pa kufurahia.’ Katika utenzi wa *Siraji* anayasema haya:

“Na mkuu mtukuze,
Na mtoto simtweze,
Kwa maneno wapumbaze,
Usifu na kuwetea.” ub. 40.

Aidha katika ubeti wa 43 Kijumwa anamshauri Helewa kuwa na heshima hata kwa walioshushwa madaraka na asiwacheke ila azidi kuwapa heshima ya awali. Mara nyingi watu huwakosea heshima walioshushwa mamlakani na hata kuwacheka. Aidha mtunzi anamwonya mwanaye dhidi ya kumdharau kilema kwani hata yeye anaweza jaaliwa ulemavu kwa njia moja au nyingine. Hiyo tabia sio nzuri ndiposa Kijumwa anaikemea sana.

Robert naye anamshauri Adili kumheshimu Mungu ambaye anatambua kila jambo linalotokea na mwenye uwezo wa kuwapa waja wake mazuri ya kila aina. Mawaidha ya Robert kuhusu Mungu ameyafungamanisha na yale mafunzo ya dini kwenye *Kurani* katika sura ya 31:11 inayosema kuwa Mungu ndiye ameviumba vyote ulimwenguni mwanadamu akiwemo. Hivyo basi ni sharti aheshimiwe. Aidha amemshauri kuwa na heshima kwa watu tofautitofauti kama viongozi na wazazi kila wakati ndiposa aweze kufanikiwa maishani. Ni wazi kwamba kwake Robert sawia na Kijumwa adabu na heshima ni baadhi ya maadili muhimu sana na ni sharti kila mwana kuwa nayo. Ni dhahiri kwamba mawaidha haya ya Robert pia yanathibitika kwenye *Kurani Takatifu*. Sura ya 31:14-15. Hivyo basi ni sharti mwana kuwaheshimu wazazi na kuwashukuru kwa kazi ngumu waliofanya kuwalea tangu utotoni hadi utu uzima. Tazama ubeti huu:

“Mti baba na mama,
Hata wakikusukuma,
Inyamaze yatakoma,
Simjibu ovyo moya” ub.84

Mawaidha mengine kuhusu heshima na adabu yanapatikana katika ubeti wa 34 na 36 kwenye utenzi wa Adili pale ambapo Robert anamsisitizia mwanaye kwamba ni jambo la busara kuyafuata yale aambiwayo na viongozi bila kuwabagua kijinsia ila awe mtiifu kwao. Aidha amemwambia kuhusu kuwaheshimu wazazi na kuwafanyia mazuri kwao kadri ya uwezo wake kwani kulingana na amri za Mungu, ni wajibu wa kila mwana kufanya hivyo ndiposa aweze kupata thawabu na hatimaye kuingia peponi. Hivyo basi ni dhahiri ya kwamba mawaidha ya watunzi hawa yana uhusiano wa karibu

sana na yamefungamanishwa na dini ndiposa tukirejelea *Kurani Takatifu* katika sura ya 17: 23 inasema ya kwamba wazazi waheshimiwe na wana wao, na wana wasiwakemee ila waseme nao kwa upole na heshima. Katika ubeti wa 46 Robert anamshauri Adili kwamba popote atakapokuwa aambatane na adabu ndipo ataona mazao mazuri. Hivyo tumeweza kuona ya kwamba Robert analipa kipaumbele swala hili la adabu.

Utu Wema na Matendo Mazuri

Kama tulivyosema awali ni kwamba mtu anapotenda mambo mema anasemekana kuwa na utu. Matendo mema huleta sifa njema kwa sababu mambo mema ndio yanakubalika katika kila jamii. Mhimili wa nadharia iliyotuongoza kuyachambua mawaidha haya ni ule unaobaini kuwa ‘fasihi ina wajibu wa kuadilisha jamii.’ Watunzi Kijumwa na Robert katika tenzi zao za *Siraji na Adili* wanawiana katika jinsi wamelishughulikia swala hili la utu. Kupitia matendo hayo mazuri, jamii nzima itafaidika kwa kuishi kwa amani na kujiendeleza kimaisha kutokana na utangamano.

Kijumwa anamshauri mwanawe Helewa kuwa mwenye utu kama nyanyake kwa jina Kamari alivyotenda akiwa hai. Aliyafafanua matendo mema yakiwemo yale ya kuwasaidia wagonjwa hata wale wenye vidonda na harufu bila kuwadharau, kuwapa msaada wasiobahatika katika jamii kama masikini na walemavu, kufariji rafiki kwa msiba, kukubali kutumwa na rafiki, kumsaidia rafiki yake anapopigwa, kutoa mkopo kwa wanaohitaji, kusaidia kutatua mzozo kati ya wawili wanaopigana bila kupendelea ni miongoni mwa matendo mengi mazuri Kijumwa aliyoyataja. Matendo hayo mema nimeyataja hapo juu, yako kwenye beti zilizo rodheshwa hapo 15, 19, 20, 23, 29, 31, 39, 52, 71. Ubeti unaofuata ni mfano.

“Na uchenenda ndiani,
Ukiona masikini
Ulo nacho mfukoni,
Mpe naye ngaa moya.” ub 71

Robert naye sawia na Kijumwa katika utenzi wa *Adili* ubeti wa 81 hadi 85, anamshawishi Adili awe mkarimu na aweze kutoa msaada awezao. Pia anamwonya kwamba akijitakia makuu huku wengine wasipate hakuna heri, hivyo basi ni vizuri kuwajali wenzake. Tazama ubeti huu:

“Msaada ukiweza,
Kutoa ni mwangaza,
Ambao utatukuza
Jinalo lisipotee.” ub. 81.

Kuweka Siri

Watunzi Kijumwa na Robert wote wameshughulikia umuhimu wa kuweka siri. Ni Jambo la kawaida kwamba mtu hapaswi kufichua siri yake ovyo ila tu kwa wachache wapasao kujua ndiposa mtunzi Kijumwa anamtahadharisha Helewa kwamba asifunue siri yake hasa kwa adui isipokuwa kwa yule tu anayemwamini. Anasema haya:

“Sifunuwe siri yako,
Khasa kwa adui yako,
Na kwa yeyote ni miko,
Ila mezokusafia” ub. 203

Robert naye sawia na Kijumwa anamwonya mwanaye Adili dhidi ya kutoa siri zake ovyo kwa watu asiowaamini. Anasema haya:

“Hadhari usiache,
Siri yako ifiche,
Ila watu wachache,
Wapasao wajue.” ub. 77

Hivyo tunapata kwamba hizo beti mbili zinaingiliana sana kama kwamba ni mtunzi mmoja ameyatoa mawaidha hayo. Ni dhahiri kwamba watunzi Kijumwa na Robert wote wanapendelea vijana wao kuweka siri ili kufanikiwa maishani.

Malezi Bora

Malezi ni jinsi ya kumkuza mwana kulingana na taratibu zilizokubalika. Aidha tunaweza kusema ya kwamba malezi ni njia ya kukuza watoto kwa kuwafundisha tabia au maadili yanayostahili. Malezi huanzia kwenye familia, kabla ya watoto kupelekwa shuleni. Mzazi ana wajibu muhimu wa kumkuza mwanaye. Watunzi Kijumwa na Robert ni vielelezo muhimu katika jamii zao mahususi kwani tunawaona wakiwaelekeza wana wao jinsi ya kuishi. Ushauri huu unaambatana na mhimili wa nadharia iliyotuongoza katika utafiti wetu kuwa, ‘fasihi ina wajibu wa kuadilisha jamii.’ Imedhihirika wazi kwamba, Kijumwa na Robert kupitia utunzi wao wamewapa wana wao mawaidha, licha ya wana hao kuwakosa wazazi wao wa kike kwani Adili alikuwa amefiwa na mama huku Helewa alimkosa mama yake karibu kwa kuwa walikuwa wametengana na baba yake.

Hata hivyo, tunaona kwamba Helewa na Adili wangepanikiwa maishani kwa kuyazingatia mawaidha waliyopewa na wazazi wao. Watunzi Kijumwa na Robert wamewaelekeza wana wao Helewa na Adili jinsi ya kuwalea wana wao watakapokuwa wazazi. Kijumwa amemwonya Helewa kutumia lugha chafu mbele ya watoto na asiwape watoto wake fursa ya kutukana na kupiga watu kwani watazoa tabia hiyo hasi. Tazama ubeti huu:

“Simshauze kijana,
Ziumbe wakikutana,
Kipija kiwatukana,
Kabisa simpe ndia.” Ub. 111.

Robert naye sawia na Kijumwa amemshauri Adili kuwalea wanawe kwa kuwafunza kila namna ya adili kabla ya kuwapa mali. Tunamuunga mkono mtunzi kwa hayo mawaidha kwani ni kweli tumeshuhudia watoto wengi ambao wanarithishwa mali bila kufunzwa maadili na baadaye wanatumia mali hayo vibaya na kuangamia. Hivyo basi ni sharti kila mwana apate maadili kabla ya kurithishwa chochote na kwa kufanya hivyo atajua kulinda hayo mali. Anamsisitizia kuwapa wana funzo la nguvu ili

kuamsha akili yao; afanye jitihada kuwapa mawaidha na kuwasisitizia kuyafuata ili kuishi vyema kwani bila kufanya hivyo atakuja kujuta kwa mtoto wake kupotea. Mawaidha hayo yamefasiriwa na mhimili wa nadharia iliyotuongoza katika utafiti wetu kuwa, ‘fasihi ina wajibu wa kuadilisha jamii.’ Kupitia malezi mema ya watoto jamii nzima hufaidika kwa vile watoto watakuwa na msingi thabiti wa kujiendeleza maishani. Anasema haya katika ubeti huu:

“Wafunze taamli,
Kila namna adili,
Kabla kuwapa mali,
Watoto watumie.” ub. 64.

Sababu za Kuwiana kwa Watunzi Kijumwa na Robert katika Jinsi Walivyoyashughulikia Maadili ya Vijana wa Kiume

Sababu kubwa ya kuwiana kwa watunzi hawa Kijumwa na Robert ni kwamba watunzi hawa ni waumini wa dini moja ya Kiislamu. Mawaidha ambayo waliyatoa yamefungamanishwa na mafunzo ya dini ndiposa wamerejelea *Kurani* - kitabu kitakatifu cha waumini wa dini ya Kiislamu kila mara wanaposisitiza maadili hayo. Hivyo basi maingiliano ya karibu miongoni mwa tenzi hizi *Siraji* na *Adili* yamesababishwa na dini. Mawaidha walioyatoa watunzi Kijumwa na Robert yanaoana na maoni ya wafuasi wa nadharia ya maadili iliyotuongoza katika utafiti wetu hasa Plato na Tolstoy kuwa ‘fasihi ina wajibu wa kuadilisha jamii na maadili ni muhimu yajikite katika dini.’ Tumbainei ya kwamba tenzi za *Siraji* na *Adili* zinasisitiza tabia chanya na beti zao nyingi zimefungamana na mafunzo ya dini.

Watunzi Kijumwa na Robert wanapotoa ushauri wao mwanzo kabisa wamewashauri wana wao kumcha Mungu. Hivyo kuonyesha ya kwamba binadamu akimcha Mungu mwanzo na mengine pia yatakuwa rahisi. Vile tujuavyo kiini cha dini ni kumfanya binadamu aishi maisha yenye maadili kwa kutarajia kupata malipo baada ya kifo. Watunzi Kijumwa na Robert wanaamini kuwepo kwa maisha baada ya kifo ndiposa wanasisitizia wana wao kuwa na maadili yanayohitajika katika familia na jamii kwa jumla ili kuelewana na wenzao wanapotangamana na kuishi kwa amani ndiposa baada ya kifo wapate kuingia peponi. Kwa kuwashauri wana wao tunaona watunzi Kijumwa na Robert mwanzo kabisa wanatoa ushauri wa wana kumcha Mungu. Hii ni kwa sababu wanaelewa ya kwamba mtu yeyote akimwamini Mungu katika kila jambo ni sharti azifuate sheria za Mungu ambazo humwelekeza mtu kutenda mema kila wakati. Hivyo basi kwa kumcha Mungu maadili yote yatajitokeza katika maisha ya mtu bila kutarajia.

Hitimisho

Makala haya yameshughulikia maadili kwa vijana wa kiume katika tenzi mbili za *Siraji* na *Adili*. Tumetumia nadharia ya maadili ambayo inasisitiza kazi ya fasihi kuwa na lengo kuu la kuadilisha jamii. Nadharia hii ya maadili imetuongoza ipasavyo kwa sababu inapendekeza namna ya kutatua matatizo ya kijamii ili kujenga jamii bora yenye maelewano. Tumechunguza maadili kwa vijana wa kiume ambayo

yameshughulikiwa na watunzi Kijumwa na Robert katika tenzi zao *Siraji* na *Adili*. Tumelinganisha jinsi watunzi wameyashughulikia maadili hayo na hatimaye tumebaini sababu za kuwiana kwao. Makala yetu yameonyesha ya kwamba tenzi hizi mbili *Siraji* na *Adili* zina uhusiano wa karibu sana kwani zote zinashughulikia maadili ya vijana wa kiume na maadili hayo yamefungamanishwa na mafunzo ya dini hasa dini ya Kiislamu. Tenzi hizi ni wasia wa baba kwa wana wao wa kiume na tumebaini ya kwamba sababu kubwa ya kuwiana kwa watunzi Kijumwa na Robert ni ya kwamba wote ni waumini wa dini moja ya Kiislamu na ndiposa wakatoa mawaidha ambayo yanathibitika kwenye *Kurani* ambacho ni kitabu kitakatifu cha waumini wa dini ya Kiislamu.

Marejeleo

- Abou, E. M. (1983). *Life and Works of Mohammad Kijumwa..* Unpublished PhD, Thesis, S.O.A.S, London.
- Farsy, S.A.S. (1984). *Quran Takatifu*. Nairobi: The Islamic Foundation.
- Gudrun, M., & Vierke, C. (2010). *Texts from the Dammann Papers and other Collections*. Germany: German Research Foundation.
- Njogu, K., & Chimerah, R. (1999). *Ufundishaji wa fasihi: Nadharia na Mbinu*. Nairobi: Jomo Kenyatta Foundation.
- Plato (1960). *The Republic*. Harmondsworth. Penguin.
- Robert, S. (1952). *Utenzi wa Hati*. London: Macmillan.
- _____ (1966). *Pambo la Lugha*. Nairobi: Oxford University Press.
- _____ (1967). *Maisha Yangu na Baada ya Miaka Hamsini*. Nairobi: Nelson.
- Tolstoy, L N. (1960) *What is Art?* New York: Macmillan Publishing Company.
- Wafula, R., & Njogu, K. (2007). *Nadharia za Uhakiki wa Fasihi*. Nairobi: JKF.
- Wamitila, K. W. (2002). *Uhakiki wa Fasihi Msingi na Vipengele Vyake*. Nairobi: Phoenix Publishers.
- Wamitila, K. W. (2003). *Kamusi ya Fasihi Istilahi na Nadharia*. Nairobi: Focus Publishers.

